

ՕՏԱՐԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳԵՐԱԿԱ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված է օտարացման սոցիալ-հոգեբանական վերլուծությունը որպես միգրացիոն ակտիվության կարևորագույն նախապայման: Անհրաժեշտ է ենթարկել գիտական վերլուծության երևույթի կանխարգելման և հաղթահարման համար:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ օտարացում, միգրացիա, միգրացիոն ակտիվություն, միգրացիոն դիրքորոշումներ, երիտասարդներ, հոգեկան առողջություն, աշխատաշուկա, նիհիլիզմ, անոմիա:

Ժամանակակից սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների պայմաններում առաջ եկող ձգնաժամային դրսևորումները մարդուն կանգնեցնում են սոցիալական անկայունության, կենսամակարդակի կտրուկ փոփոխություններին հարմարվելու անհրաժեշտության առջև: Ստեղծված պայմաններում դժվարությունների հաղթահարման եղանակներից մեկը երիտասարդները հաճախ տեսնում են այլ երկրներ մեկնելու մեջ:

Ժամանակակից ուսումնասիրությունների համաձայն [9, էջ 36–37]՝ նմանօրինակ միգրացիոն իրավիճակները հատկապես բարձր ռիսկայնություն են պարունակում ֆիզիկական և հոգեկան առողջության խնդիրներով անձանց համար, որոնք հատկապես դժվարություններ են ունենում նոր շփումներ հաստատելու, նոր էթնոմշակութային իրավիճակներին հարմարվելու ընթացքում: Ուստի այդ մարդկանց հետ հոգեբանական օգնության կազմակերպումը

հանդես է գալիս որպես արդիական և կարևոր հիմնախնդիր:

«Միգրացիա» բառն առաջացել է լատիներեն *migro* բառից, որը նշանակում է վերաբնակեցում, տեղաշարժ: Միգրացիան մարդկանց ցանկացած տեղափոխությունն է, որը կապված է նրանց բնակության վայրի կարճ կամ երկար ժամանակահատվածով, երբեմն էլ՝ ընդամիշտ փոփոխության հետ:

Բնակչության միգրացիան բավականին բարդ սոցիալական երևույթ է, որը սերտորեն կապված է տնտեսական կառուցվածքների փոփոխությունների, արտադրողական ուժերի տեղաբաշխման հետ և առհասարակ ունի հսկայական նշանակություն երկրի սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կյանքի համար: Միգրացիայի գործընթացի առավել ակտիվ մասնակիցներն են երիտասարդները (20–45 տարեկան):

Չնայած հիմնախնդրի վերաբերյալ բազմաթիվ գրականության [2–9] առկայությանը՝ այնուամենայնիվ, բավարարչափով լուսաբանված չեն միգրացիայի գործընթացը պայմանավորող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ սոցիալ-հոգեբանական գործոնների հարաբերակցությունը, միգրացիոն ակտիվությանը նպաստող կամ խոչընդոտող հոգեբանական գործոնները, որն էլ պայմանավորել է մեր հետազոտության ուղղվածությունը:

Վիճակագրական տվյալներով ՀՀ բնակչության ընդհանուր թիվը, համաձայն 2001 թվականի մարդահամարի տվյալների, շուրջ տասը տարում նվա-

գել է 1/6-ով: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության 2010 թ. տարեգրքի տվյալներով բնակչության միգրացիայի մասին վիճակագրությունը վկայում է այն մասին, որ երկրից ավելի շատ դուրս են եկել «աշխատունակ տարիքի» (20–49 տ.) [10]:

Ամենաբարձր միգրացիոն միտումներն ունեն երիտասարդները [3, էջ 46], իսկ արտաքին միգրացիոն գործընթացներին մասնակցել է Հայաստանի մշտական բնակչության (16 տարեկան և բարձր) 9.7 տոկոսը: Նշված հետազոտության մեջ հարցվողներից մի քանիսը ծրագրի ավարտից հետո դիմել են նաև այլ ծրագրի՝ կրթությունը շարունակելու նպատակով: Նրանք կրթական ծրագրերին դիմել են բուհում սովորելու ուսման տարիներին՝ հատկապես 3-րդ, 4-րդ կուրսերում: Նրանք բոլորն էլ սկզբում ունեցել են հետ վերադառնալու մտադրություն, սակայն չեն բացառել արտասահմանում մնալու միտքը:

Չնայած, դեպքերի մեծ մասում՝ 60% ընտանիքներում անդամներից մեկն էր մեկնել արտերկիր սովորելու, նրանց միգրացիոն փորձը հաճախ բազմապատկիչի ազդեցություն էր ունեցել այն իմաստով, որ ընտանիքի անդամներից մեկը կամ մի քանիսը հետագայում նույնպես ներգրավվել էին միգրացիայի գործընթացին: Ուսանող միգրանտների բացարձակ թիվը կազմել է 7000 հոգի կամ Հայաստանի բնակչության 0.3%-ը [3, էջ 54]:

Նրանք բոլորն էլ ունեցել են վերադառնալու հեռանկարը: Վերադարձած ուսանող միգրանտների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների մեջ մտնում են սոցիալական հարաբերությունների, կրթական համակարգի, աշխարհայացքի ձեռք բերած տարբերությունների հետ կապված խնդիրները:

Երիտասարդների միգրացիոն ակտիվությունը մեր կողմից դիտարկվում է որպես ժամանակակից պայմաններին հարմարվելու յուրօրինակ գործընթաց: Ցանկացած կենսական բարդ իրա-

վիճակ, որի թվին է պատկանում նաև ճգնաժամը, խթանում է անձի ադապտացիոն գործընթացը՝ ակտիվացնելով դժվարությունները հաղթահարելու, սեփական անձի ապահովության, ամբողջականության, նույնականության վերականգնման պահանջմունքը: Նշված խնդիրների լուծման միջոցներից կամ կենսական մարտավարություններից մեկն է նաև միգրացիան:

Դժվար իրավիճակների հաղթահարման նման մարտավարությունը, ըստ Ս.Վ. Ֆրոլովայի, վկայում է ցածր ադապտիվության, խնդիրներից խուսափելու, այլ ոչ թե դրանք լիարժեք լուծելու մտադրության մասին [8, էջ 62]:

Երիտասարդության միգրացիոն ակտիվության օբյեկտիվ գործոններից կարելի է նշել տարածաշրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման տարբերությունները, աշխատաշուկայի և կրթական ծառայությունների անհամապատասխանությունը և այլն: Սուբյեկտիվ գործոններից են երիտասարդների միգրացիոն դիրքորոշումները, մտադրությունները, նպատակները, վարքի ռազմավարությունը, ռեֆերենտ հարաբերություններն ու արժեքային կողմնորոշումները, սոցիալական սպասումներն ու ինտելեկտը, ինքնագնահատականն ու հավակնությունների մակարդակը, էթնիկական նույնականությունն ու հարմարվողական ռեսուրսները և նշված գործոններով պայմանավորված՝ միգրացիոն նախատրամադրվածությունը, որը պայմանավորում է համապատասխան վարքային ակտիվությունը:

Միգրացիոն ակտիվության հիմնական շարժիչ ուժերը կարելի է համարել սուբյեկտիվ գործոնները, որոնք միասին կազմում են անձի միգրացիոն նախատրամադրվածությունը, որն էլ հենց որոշիչ դեր է խաղում բնակչության վարքի փոփոխության որոշման կայացման հարցում և դրսևորվում է միգրացիոն որոշակի վարքի ձևով: Միաժամանակ արտաքին օբյեկտիվ դժվարությունների

ազդեցության ներքո ծագող միգրացիոն վարքի ներքին դրդապատճառների ինտենսիվությունը աստիճանաբար աճում է՝ դառնալով որոշիչ արտագաղթելու որոշում կայացնելու հարցում, որը հատկապես նկատելի է երկրի տնտեսական աճի պայմաններում: Միգրացիոն արտահայտված նախատրամադրվածությունը չիրականացված լինելու դեպքում անգամ առաջ է բերում խնդիրներ՝ կապված հասարակության մեջ անկումային տրամադրությունների աճի և, այսպես կոչված, «փախուստի մեխանիզմի» զանգվածայնացման հետ:

Երիտասարդների հետ կատարած մեր նախնական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ նրանք արդեն տեսնում են աշխատանք գտնելու բարդությունը, որը պայմանավորված է ոչ այնքան աշխատատեղերի բացակայությամբ, որքան հարմար պայմաններով, աշխատանքի պակասով. աշխատանք, որը կհամապատասխանի անհատի կրթությանը, մասնագիտությանը, ակնկալվող վարձատրությանը և այլն: Բոլոր նշված գործոնները հանգեցնում են օտարացման:

Ուսանող – երիտասարդների միգրացիոն ակտիվության մյուս ձևը ՀՀ մարզերից Երևանում սովորելու նպատակով ուսանողների ներգաղթն է, որը պայմանավորված է ուսանողների կամ, ընդհանուր առմամբ, երիտասարդների համար անհասանելի ժամանցի ու հանգստի կազմակերպման հնարավորություններով: Նշված հետազոտության մեջ հանդիպում ենք այնպիսի գործոնի, ինչպիսին է երիտասարդի ինքնահատատման, ինքնիրացմանը խոչընդոտող այնպիսի բարքերը, ինչպիսիք են անձնական կամ ընտանեկան անկախ կամ ուրիշի աչքի համար անմատչելի կյանք վարելու անհնարինությունը, հարազատների և համայնքի պարտադրումը և այլն [3, էջ 59]: Նման դեպքերում, մեր գնահատմամբ, հաճախ գործ ենք ունենում ինքնաիրացման ոչ համարժեք

եղանակների կամ գերփոխհատուցող հակազդումների հետ, երբ երիտասարդի չհարմարվածությունը նրան ստիպում է դիմել հարմարման ավելի ծայրահեղ միջոցների:

Առհասարակ բնակչության միգրացիան կարող է ունենալ երկակի հետևանք: Մի կողմից՝ այն, հասարակության պահանջմունքներին համապատասխան, ապահովում է բնակչության և աշխատանքային ռեսուրսների տարածքային վերաբաշխումը, իսկ մյուս կողմից՝ բնակչության չկարգավորվող միգրացիան կարող է հանգեցնել խոշոր քաղաքների գերաճին, գյուղական բնակչության սակավացմանը, ծերացմանը և այլն: Հարցն ավելի հրատապ է դառնում, երբ այն մենք դիտարկում ենք մեր հանրապետության համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող հիմնախնդիրների համատեքստում: Մասնավորապես, դրանք կարող են բացասաբար ազդել նորակոչի, ռազմավարական նշանակություն ունեցող բնակավայրերի պահպանման, այսպես կոչված, «ազգի մտավոր ներուժի արտահոսքի», «ազգային արժեքների պահպանման» և այլ նմանատիպ կարևորություն ունեցող ոլորտների վրա:

Մեր կողմից կատարված առանձին հետազոտությունները [1], որոնք նվիրված են անբարենպաստ ընտանիքներում դեռահասների հակասոցիալական վարքի ձևավորման հիմնախնդիրներին, նույնպես վկայում են, որ այստեղ վճռորոշ նշանակություն է ունենում ընտանիքի որևէ անդամի՝ արտագնա աշխատանքի մեկնելու հանգամանքը:

Անգլիացի փիլիսոփա Թ. Հոբսն օտարացումը կապել է պետության հետ, այն դիտարկել ժողովրդի ու պետության միջև կառուցվող հարաբերություններում: Նա նշել է, որ դրանք միմյանցից օտարվում են այն ժամանակ, երբ մարդկանց համաձայնությամբ ստեղծված պետությունը ոտնահարում է նրանց գրեթե բոլոր իրավունքները [1, էջ 87;

13, էջ 158]: Պետություն ասելով՝ Հորսը նկատի է ունեցել միապետությունը, մինչդեռ օտարացման դրսևորումներն իրենց ներկայությունը զգացնել են տվել ու տալիս պետության մյուս տիպերի պարագայում ևս:

Կ. Մարքսն օտարացումը դիտարկել է հասարակական-տնտեսական մեկնակետից: Նա փորձել է ապացուցել, որ օտարացումը թափանցում է մարդկային կյանքի բոլոր ոլորտներ: Օտարացման աղբյուր է համարել աշխատանքի բաժանումը, մասնավոր սեփականության տիրապետությունը, դրամաապրանքային հարաբերությունները, մարդու շահագործումը: Մարքսն առաջադրել է օտարացման 2 տեսակ՝ տնտեսական և սոցիալական (ինքնաօտարում): Նրա կարծիքով կապիտալիզմի պայմաններում մարդու ուժերն ու որակներն առարկայանում են, աստիճանաբար օտարվում նրանից, վերածվում միջոցների, որոնք խորթ են դառնում դրանք ստեղծողի համար: Տնտեսական օտարումը՝ մարդու օտարումն իր գործունեության արդյունքներից, հանգեցնում է սոցիալական՝ սեփական ես-ից օտարման: Ներդաշնակությունն ու բնականությունը կորցրած անձն այլևս չի ինքնահաստատվում իր աշխատանքում, ինքն իրեն ժխտում է, տանջում, սպառում և իրեն դժբախտ զգում, ինչն էլ ի վերջո հանգեցնում է այլ մարդկանցից օտարման: Մարքսն իր մատերիալիստական տեսության շրջանակներում ոչ միայն փորձել է բնութագրել ու դասակարգել օտարացումը, այլև առաջարկել է դրա հաղթահարման դեղատոմսը (հասարակության վերակառուցում, մասնավոր սեփականության վերացում): Նա նշել է, որ ինքնաօտարումը հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է ձգտել ոչ թե նյութական, այլ մարդկային-հոգևոր հարստության, քանզի մեծագույն հարստությունը մարդն է [7, էջ 129; 14, էջ 32]:

Օտարացմանը բացառիկ ուշադրություն են դարձրել էկզիստենցիալիստ-

ներ Մ. Հայդեգերը, Կ. Յասպերսը, Ա. Կամյուն, Ժ. Պ. Սարտրը: Հայդեգերի աշխատություններում օտարացումը հանդես է գալիս որպես «նիհիլիզմ», որը նշանակում է գիտակցության համընդհանուր դատարկություն, կեցության արժեքային բնութագրիչների կորուստ: Նիհիլիզմի բարձրագույն աստիճանը, նրա հավաստիացմամբ, լիարժեք, ինքնակամ ինքնօտարումն է, մարդու դիմագրկում է որպես մարդու և նրա համար խորթ ու անհասկանալի աշխարհի միջև հակասություն, անձի անտարբերություն ամեն ինչի՝ ամուսնության, ծառայողական և որդիական պարտքի նկատմամբ, մարդկանցից հեռու ու մեկուսի կենցաղավարություն, ինչը հաճախ նրան շրջապատողների մոտ առաջացնում է տագնապ, իրենց համար սովորական դարձած աշխարհի դրվածքի հիմքերի խաթլման վախ: Ժ. Պ. Սարտրը այն բնութագրել է որպես «ամբոխի մեջ կորսվածություն», ինչը պայմանավորված է մարդու գիտակցության մեջ անիմաստության և անհուսության զգացման առաջացմամբ, իսկ Կ. Յասպերսը՝ որպես սեփական մտածողության, պատասխանատվության զգացման բացակայություն [5; 44; 12, էջ 13-14]:

Ելնելով օտարացման վերաբերյալ մի շարք գիտական մեկնաբանություններից և սոցիալ-հոգեբանական վերլուծության ենթարկելով ներկայից միգրացիոն ակտիվությունը՝ մեր կողմից առաջարկվում է հետևյալ հետազոտական սխեման վերլուծելու և վերհանելու միգրացիոն ակտիվության երևույթի արմատներում կանգնած օտարացման դերն ու նշանակությունը: Վերջինիս իրագործման համար առաջարկվում է՝

1. Կազմակերպել հոգեբանական գիտափորձ, որը բաղկացած կլինի հավաստող, ձևավորող և վերստուգիչ փուլերից:

Հավաստող գիտափորձի ընթացքում նախատեսվում է համալիր հոգեբա-

նական մեթոդներով ՀՀ Երևան, Գյումրի, Վանաձոր, Գորիս քաղաքների մի շարք բուհերում կատարել ուսումնասիրություններ՝ պարզելու ավարտական կուրսերում ուսանողների միգրացիոն նախատրամադրվածությունը: Նախատեսվում է ուսումնասիրել շուրջ 700 ուսանողների միգրացիոն սպասումներ և դիրքորոշումներ: Այնուհետև ստացված արդյունքների հիման վրա նպատակահարմար է առանձնացնել բարձր, միջին և ցածր միգրացիոն նախատրամադրվածությամբ ուսանողների խմբեր, որոնցից յուրաքանչյուրից ընտրվում է երկուական խումբ (մոտավորապես 30 մասնակից յուրաքանչյուր ենթախմբում), որոնց հետ կկազմակերպվեն լրացուցիչ ուսումնասիրություններ՝ ուղղված նրանց հարմարվողական ներուժի, սթրեսային հանդուրժողականության, արժեքային կողմնորոշումների համակարգի, սոցիալական սպասումների, էթնիկական նույնականության, կենսական հեռանկարների ու դիրքորոշումների, միջանձնային հարաբերությունների բացահայտմանը: Ստացված արդյունքների հիման վրա անհրաժեշտ ենք համարում առանձնացնելու ևս երկու խումբ, որոնք իրենց սոցիալ-ժողովրդագրական և հոգեբանական ուսումնասիրության արդյունքներով էապես չեն տարբերվում միմյանցից, սակայն յուրաքանչյուրում համամասնորեն կներգրավվեն նախորդ փուլերում ուսումնասիրության արդյունքներով գրեթե բոլոր ցուցանիշները դրսևորած մասնակիցներ: Նշված խմբերից մեկի հետ նախատեսվում է կազմակերպել սոցիալ-հոգեբանական անհատական և խմբային աշխատանք՝

ուղղված նշված սոցիալ-հոգեբանական դրսևորումների փոփոխությանը: Այնուհետև անհրաժեշտ է իրականացնել կրկնակի հետազոտություն՝ պարզելու համար, թե արդյոք փոխվել են միգրացիոն դիրքորոշումները վիճակագրորեն հավաստի չափով, և որքանով են դրանք կապվում մեր գիտական վարկածում նշված հոգեբանական փոփոխականների հետ: Կազմակերպել գործնական համաժողովներ՝ պարզելու համար երիտասարդների միգրացիոն ակտիվության կառավարման ուղղությամբ իրականացվող քաղաքականության հանդեպ հասարակության վերաբերմունքը, ինչպես նաև բացահայտել գործնական միջոցներ՝ այդ քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման համար, քանզի ներկայիս մարտավարության մեջ անտեսված է և չի քննարկվում օտարացման հիմախնդիրը:

Տրված արդյունքները նախատեսվում է ներկայացնելու միգրացիոն ակտիվության բարենպաստ և անբարենպաստ կողմերի ու հետևանքների հոգեբանական բնութագրերի տեսքով, ինչպես նաև մշակել վերջիններիս կանխարգելման ուղիները, հանձնարարականները՝ ուղղված միգրացիոն քաղաքականության արդյունավետության բարձրացմանը:

Այսպիսով՝ օտարացման սոցիալ-հոգեբանական վերլուծությունը՝ որպես միգրացիոն ակտիվության կարևորագույն նախապայման, անհրաժեշտ է ենթարկել գիտական վերլուծության երևույթի կանխարգելման և հաղթահարման համար:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝ 25.05.2014

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Дюркгейм Э., Самоубийство: социологический этюд. – СПб., 1912
2. Еникеев М. И., Юридическая психология. – СПб.: Питер, 2004, 480 с.
3. Еникеев М. И., Кочетков О. Л., Общая, социальная и юридическая психология. Краткий энциклопедический словарь. – М.: Юрид. Лит., 1997, 448с.
4. Какабадзе З., Проблема отчуждения человека. Статьи. – Тбилиси, 1972
5. Камю А., Бунтующий Человек. – М., 1990
6. Краткий психологический словарь. – М.: Политиздат, 1985
7. Лангмейер Й., Матейчек З., Психическая депривация в детском возрасте.– Прага: Авиценум, 1984
8. Осин Е. Н., Отчуждение как психологическое понятие: III Всероссийская научно–практическая конференция по экзистенциальной психологии/ под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2007
9. Отчуждение и гуманность. – М.: Изд-во “Прогресс”, 1967
10. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – М.: Педагогика – Пресс, 1999, 440 с.
11. Ребер А. Большой толковый психологический словарь, т.1.– М.: Вече АСТ,2000
12. Fromm E., The sane society N.Y., 1955
13. Keniston K., The uncommitted: Alienated youth in American society. N.Y., 1965
14. Schacht R., Alienation. N.Y.: Anchor Books, 1971

ОТЧУЖДЕНИЕ КАК ПРИОРИТЕТНАЯ СОЦИАЛЬНО–ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ МИГРАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ

АРКАДИЙ МЕГРАБЯН

*Служба принудительного исполнения судебных актов Министерства юстиции РА,
психолог-эксперт, психолог-консультант*

В статье представлен анализ социально-психологического отчуждения, являющегося важнейшей предпосылкой для миграционной активности. Подчеркивается необходимость научного анализа проблемы для предупреждения и преодоления данного феномена.

ALIENATION AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PRIORITY ISSUE WITHIN MODERN MIGRATION ACTIVITY CONDITIONS

ARKADI MEHRABYAN

*Compulsory Enforcement Service of Judicial Acts of RA,
Ministry of Justice
Expert-Psychologist Counseling Psychologist*

This article presents an analysis of socio-psychological alienation as the most significant prerequisite for migration activity. It emphasizes the need to conduct scientific analysis to prevent and overcome this phenomenon.